

УДК 347.45:421:457

Валерій Кудрявцев,

аспірант

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва

імені академіка Ф.Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

СТРАХУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ

Стаття присвячена аналізу такого непоміченого способу забезпечення виконання кредитних зобов'язань, як страхування. Виокремлено характерні ознаки страхування як способу забезпечення виконання кредитних зобов'язань. Запропоновано визначення договору страхування відповідальності позичальника за порушення умов повернення кредиту. Розмежовано договір страхування відповідальності позичальника та договір страхування ризику непогашення кредиту.

Ключові слова: договір страхування, кредитний договір, непомічені способи забезпечення виконання зобов'язань, страхування відповідальності, страхування кредитних ризиків, кредитодавець, позичальник.

Постановка проблеми. Розглядаючи договір страхування як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту, насамперед доцільно зазначити, що категорія цивільно-правового договору є однією з найбільш досліджуваних у цивілістичній науці. Щоправда, останнім часом роль договору як регулятора суспільних відносин значно зросла, оскільки суттєво збільшилась кількість видів цивільно-правових договорів, як передбачених актами цивільного законодавства, так і непомічених, а також помітно розширилась сфера їх застосування [1, с. 37]. Водночас ЦК України заклав принципово нову парадигму цивільно-правового договору, що розглядається не як правочин, праввідношення чи документ, а як регулятор суспільних відносин [2, с. 34]. Зважаючи на це, можемо припустити можливість договору страхування виступати в ролі непоміченого способу забезпечення виконання зобов'язань загалом та кредитних зокрема.

Аналіз останніх досліджень. Одразу ж зазначимо, що в юридичній літературі із цього приводу існує три окремі підходи. На думку одних дослідників, за договором страхування доцільно визнавати забезпечувальну функцію як за «інститутом із невизначеною забезпечувальною перспективою» [3, с. 10; 4, с. 256]. Натомість інші дослідники обґрунтовують неможливість забезпечення виконання договірних зобов'язань за допомогою договору страхування [5, с. 119]. На думку ж третіх учених, страхування не є способом

забезпечення виконання зобов'язань, однак забезпечувальну функцію цей інститут все ж виконує. Обов'язок страхувальника страхувати ризик відповідальності за порушення умов договору може бути передбачена як альтернатива застосуванню будь-якого зі способів забезпечення [6, с. 640–641].

На нашу думку, договір страхування, зокрема договір страхування відповідальності, можна віднести до непомічених способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань. Сьогодні в банківській практиці все більшого поширення набуває використання для забезпечення кредиту двох видів договору страхування – страхування відповідальності позичальників за непогашення кредитів і страхування ризику непогашення кредитів. Їх відносять до різновидів добровільного майнового страхування, які здійснюються на підставі договору [7, с. 50].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи вищенаведені різновиди підтипу договорів із надання страхових послуг, насамперед зазначимо, що вищенаведені види договорів страхування є складовими елементами підтипу договорів із надання страхових послуг, які, у свою чергу, належать до типу договорів про надання послуг. Зважаючи на це, до цих договорів страхування можуть застосовуватися загальні положення гл. 67 ЦК, а також загальні положення про послуги гл. 63 ЦК України.

Отже, виходячи із закріпленого законодавчого визначення договору страхування,

одна сторона (страховик) зобов'язується в разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору. Натомість поняття договору страхування відповідальності в законодавстві відсутнє. У юридичній літературі під поняттям договору страхування відповідальності пропонується розуміти домовленість між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку відшкодувати третім особам в межах ліміту відповідальності збитки, ненавмисно завдані страхувальником, а страхувальник зобов'язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору [8, с. 3].

Як вбачається із запропонованого В.М. Никифораком визначення, істотних відмінностей між законодавчою дефініцією договору страхування та авторським розумінням договору страхування відповідальності немає. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне, перш ніж запропонувати власне розуміння поняття договору страхування відповідальності позичальників за порушення умов кредитного договору, розглянути особливості цього різновиду договору страхування.

Отже, як нами уже з'ясовано, договір страхування відповідальності позичальників за непогашення кредиту укладається між страховиком і позичальником за кредитним договором. За договором страхування страховик зобов'язується в разі виникнення заборгованості перед кредитором погасити її замість позичальника, включаючи й проценти за договором у разі неможливості останнього виконати взяті на себе фінансові зобов'язання за кредитним договором. Натомість позичальник зобов'язується сплачувати страховику страхові платежі та виконувати інші умови договору. На практиці страхова виплата встановлюється, як правило, у розмірі від 50 до 90 відсотків суми непогашеного кредиту (включаючи проценти за користування ним). Розмір такої виплати визначається на підставі акта про непогашення кредиту. страхова сума виплачується кредитором (який є вигодонабувачем за договором) з моменту настання страхового випадку. Страховий випадок, відповідно, настає з моменту прострочення виконання чергового платежу за кредитним договором. Страховику під час укладання договору страхування відповідальності позичальника надається копія кредитного договору та довідки про строки погашення кредиту.

Таким чином, зважаючи на наведене, під договором страхування відповідальності позичальника за порушення умов повернення кредиту пропонуємо розуміти домовленість між страховиком і позичальником, за якою страховик зобов'язується в разі виникнення заборгованості позичальника за кредитним договором погасити її за умови неможливості останнього виконати взяті на себе фінансові зобов'язання за кредитним договором, а позичальник зобов'язується сплачувати страховику страхові платежі та виконувати інші умови договору (дотримання цільового використання кредитних коштів, надання необхідних документів, у тому числі бухгалтерського балансу, необхідність повідомлення страховика про настання страхового випадку тощо).

Аналізуючи інший різновид договору добровільного майнового страхування, страхування ризику непогашення кредиту, доцільно зазначити, що основна відмінність цих договорів відображається в їх суб'єктному складі. Так, якщо договір страхування відповідальності укладається між страховиком і позичальником, то договір страхування ризику непогашення кредиту укладається між страховиком і кредитором. Об'єктом страхування за договором страхування ризику непогашення кредиту є відповідальність позичальників (фізичних або юридичних осіб) перед кредитором за своєчасне та повне виконання їхніх фінансових зобов'язань за кредитним договором. Страхові платежі за короткостроковими кредитами сплачуються одноразово, а за довгостроковими кредитами річна сума платежів вносить в один або два періоди. Розмір страхової виплати визначається на основі акта про невиконання позичальником фінансових зобов'язань за кредитом і процентами за ним.

Аналізуючи природу кредитних ризиків, насамперед зазначимо, що в юридичній літературі пропонується виділяти такі види ризиків: а) ризики, пов'язані із невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання (ризик строку виконання, місця виконання, способу виконання, предмета виконання тощо); б) ризики, пов'язані із предметом надання (ризик невиконання грошового і майнового зобов'язання); в) ризики, пов'язані з правовими наслідками (ризик припинення зобов'язання, ризик відповідальності і звільнення від неї); г) ризики, пов'язані з видом зобов'язання (ризик з одностороннього правочину та договірною зобов'язання); д) ризики, пов'язані із суб'єктним складом зобов'язального правовідношення (ризик невиконання зобов'язання з боку боржника або кредитора) [9, с. 66].

Ризик невиконання зобов'язання пов'язаний із майновим інтересом кредитодавця та позичальника. Кожен із них має свої збитки. Обов'язок позичальника повернути кредитні кошти та виплатити проценти за їх користування не є цивільно-правовою відповідальністю. Страхування ризику непогашення кредиту зменшує ризик невиконання зобов'язання, тим самим має забезпечувальний інтерес, який містить як інтерес кредитодавця, чиї права порушуються невиконанням або неналежним виконанням позичальником взятих фінансових зобов'язань, так й інтерес позичальника, який після застосування до нього наслідків суброгації ризикує понести додаткові майнові втрати.

Таким чином, страхування ризику непогашення кредиту за кредитним договором спрямоване на гарантування належного виконання позичальником взятих на себе фінансових зобов'язань щодо повернення суми кредиту та процентів за ним. Наприклад, кредитодавець звертається до позичальника з вимогою про погашення кредиту, забезпеченого іпотекою, за умови недостатності в кредитодавця грошових коштів, виручених від реалізації заставленого майна; останній за умови укладення договору страхування ризиків вправі звернутися з вимогою про виплату йому страхових сум, що покрийть таку різницю. З наведеного прикладу можемо зробити висновок, що страхова виплата за договором страхування припиняє договір кредиту шляхом його повного виконання, як це відбувається під час застосування способів забезпечення виконання зобов'язань.

Отже, щодо дискусійності питання про можливість віднесення договорів страхування відповідальності позичальника та страхування ризику непогашення кредитів до непоміжованих способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань одразу ж зазначимо про можливість віднесення цих різновидів договору страхування до непоміжованих способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань.

Виходячи зі змісту ст. 980 ЦК України, предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, пов'язані з ризиком відповідальності за порушення умов договору [10, с. 894]. Зважаючи на це, об'єктом страхування можуть бути майнові інтереси позичальника, пов'язані з порушенням ним умов кредитного договору. Загалом укладення договорів страхування відповідальності позичальника, як і страхування ризику непогашення кредиту, можна пояснити потребою гарантування прав кредитодавця, які в кредитних зобов'язаннях доволі легко можуть бути порушені. Відповідно, вищенаведені

договори страхування укладаються після або разом із укладенням кредитного договору та спрямовані на забезпечення інтересів кредитодавця. За договорами страхування позичальник виступає страхувальником у договорі страхування, кредитодавець – вигодонабувачем, а страховик, відповідно, є боржником за договором страхування щодо кредитодавця за кредитним договором.

Підставою для настання страхового випадку за аналізованими договорами страхування є невиконання або неналежне виконання позичальником умов кредитного договору. Тобто страховий випадок є підставою настання договірної відповідальності за порушення умов договору кредиту. Аналізовані договори страхування відповідальності позичальника та ризику непогашення кредиту спрямовані не на виконання основного зобов'язання, від ризику настання відповідальності за порушення якого проводилося страхування, а на застосування мір цивільно-правової відповідальності, для забезпечення чого сторони й використовують такий додатковий інструмент, як договір страхування. У цьому разі яскраво прослідковується схожість таких інститутів забезпечення, як недодержка та страхування, адже договір страхування має самостійні майнові наслідки. Таким чином, виконання договору страхування буде самостійним майновим наслідком порушення кредитного договору позичальником.

Аналізуючи таку функцію способів забезпечення виконання зобов'язань, як стимулювання позичальника до виконання зобов'язань за кредитним договором, доцільно зазначити, що стимулююча функція страхування як непоміжованого способу забезпечення виконання кредитних зобов'язань відображається у можливості застосування до останнього суброгації. З метою захисту інтересів страховика в разі здійснення майнового страхування (включаючи страхування відповідальності) законодавець у ст. 993 ЦК України та ст. 27 Закону України «Про страхування» закріпив правило, за яким до страховика, який виплатив страхове відшкодування, у межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки [11, с. 302]. У разі застосування суброгації відбувається зміна осіб у наявному зобов'язанні (зміна активного суб'єкта) зі збереженням самого зобов'язання [1, с. 94]. Водночас виплата страховиком страхових сум дещо полегшує майновий стан позичальника, адже в останнього з'являється певний період часу для того, щоб знайти кошти для їх повернення страховику.

Щодо такої функції забезпечення виконання зобов'язань, як гарантійна, доцільно зазначити, що під час укладення спрямованого на забезпечення виконання кредитних зобов'язань договору страхування гарантійна функція відображається в можливості кредитодавця звернутися після звернення до позичальника з вимогою про задоволення своїх майнових інтересів до страховика. Після задоволення страховиком інтересів кредитодавця за основним договором позичальник вважається таким, що виконав зобов'язання, пов'язані з поверненням суми кредиту, сплати недодержки тощо, повністю. Тобто аналізований спосіб забезпечення гарантує виконання кредитних зобов'язань насамперед кредитодавцю, що, безперечно, стимулює практику укладення кредитних договорів.

Характерною ознакою практично для всіх способів забезпечення виконання кредитних зобов'язань є акцесорність способів забезпечення. Виходячи з того, що договір страхування укладається для забезпечення належного виконання кредитного договору, можемо стверджувати, що його доцільно характеризувати як акцесорний (додатковий) договір, оскільки умова про його укладення зазвичай погоджується сторонами в договорі кредиту. Особливістю цього способу забезпечення є те, що страховий захист спрямований на майбутнє несення цивільно-правової відповідальності за порушення договірних умов. Так, порушення кредитного договору позичальником тягне за загальним правилом настання договірної відповідальності, і саме на забезпечення його належного виконання спрямований договір страхування. Іншими словами, лише з моменту порушення позичальником умов договору щодо виплати кредиту та процентів за ним «запускається» додатковий механізм захисту прав та інтересів кредитодавця шляхом виконання страховиком фінансових зобов'язань позичальника.

З цього приводу в юридичній літературі наголошується на схожості договору страхування як способу забезпечення виконання зобов'язань із таким поійменованим способом, як застава. Так, при майновій заставі із залишенням майна в заставодавця майновий стан сторін не змінюється. Реальна економічна та юридична дія застави розпочинається з моменту порушення боржником взятих на себе зобов'язань. Тобто, як і застава, договір страхування дає впевненість і кредиту, і боржнику в забезпеченні виконання зобов'язання [12, с. 98].

Як видається, всі характерні ознаки акцесорних зобов'язань притаманні й такому поійменованому способу забезпечення, як

договір страхування. До такого висновку приходимо, зважаючи, що недійсність кредитного договору автоматично приводить до недійсності договору страхування, адже в страховика не виникатиме обов'язку щодо виплати страхових сум за недійсним договором. Тобто припинення або недійсність кредитного договору приводить до припинення договору страхування.

Висновки

Підсумовуючи, доцільно зазначити, що договір страхування містить необхідні ознаки способу забезпечення виконання зобов'язань, що дає підстави віднести його до неpojменованих способів забезпечення виконання, тим більше що потреба в страхуванні ризику невиконання зобов'язань є об'єктивною закономірністю для країн із ринковою економікою. До таких характерних ознак страхування як способу забезпечення виконання кредитних зобов'язань належать:

а) виконання договору страхування є самостійним майновим наслідком порушення кредитного договору позичальником;

б) стимулююча функція страхування як неpojменованого способу забезпечення виконання кредитних зобов'язань відображається в можливості застосування до позичальника суброгації;

в) гарантійна функція страхування як неpojменованого способу забезпечення виконання кредитних зобов'язань відображається у можливості кредитодавця звернутися після звернення до позичальника з вимогою про задоволення своїх майнових інтересів до страховика;

г) договір страхування є акцесорним (додатковим) договором, оскільки лише з моменту порушення позичальником умов договору щодо виплати кредиту та процентів за ним «запускається» додатковий механізм захисту прав та інтересів кредитодавця шляхом виконання страховиком фінансових зобов'язань позичальника.

Список використаних джерел:

1. Сobotник Р.В. Договір страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Р.В. Сobotник. – К., 2015. – С. 37, 94.
2. Хобор Р. Шлюбний договір як регулятор майнових відносин подружжя за законодавством Франції / Р. Хобор // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – № 3. – С. 34.
3. Ефимова Л. Страхование как способ обеспечения обязательств по кредитно-му договору / Л. Ефимова // Хозяйство и право. – 1994. – № 7. – С. 10.
4. Латынцев А.В. Обеспечение исполнения договорных обязательств / А.В. Латынцев. – М. : Лекс- Книга, 2002. – С. 256.

5. Комиссарова Е.Г. Непоименованные способы обеспечения обязательств в гражданском праве / Е.Г. Комиссарова, Д.А. Торкин. – М. : Аспект Пресс, 2008. – С. 119.

6. Брагинский М.И. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – 3-е изд. доп., испр. – М. : Статут, 2003. – С. 640–641.

7. Никифорак В.М. Договор страхования відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.М. Никифорак. – К., 2002. – С. 50.

8. Никифорак В.М. Договор страхування відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.М. Никифорак. – К., 2002. – С. 3.

9. Волосенко І.В. Ризик у цивільному праві

(поняття, природа, види) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка / І.В. Волосенко. – К., 2011. – С. 66.

10. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. – Видання четверте, перероблене та доповнене. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – С. 894.

11. Цивільне право України : у 2 т. : [підручник] / [В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.]; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – Т. 2. – 2007. – С. 302.

12. Бормотов А.В. Страхование ответственности по договору как способ обеспечения исполнения обязательств // Вестник Пермского университета. – 2010. – Выпуск 3 (9). – С. 98.

Статья посвящена анализу такого поименованного способа обеспечения исполнения кредитных обязательств, как страхование. Выделены характерные признаки страхования как способа обеспечения исполнения кредитных обязательств. Предложено определение договора страхования ответственности заемщика за нарушение условий возврата кредита. Разграничены договор страхования ответственности заемщика и договор страхования риска непогашения кредита.

Ключевые слова: договор страхования, кредитный договор, непоименованные способы обеспечения исполнения обязательств, страхование ответственности, страхование кредитных рисков, кредитор, заемщик.

This article analyzes such unnamed method of ensuring of implementation of loan obligations as insurance. The characteristic features of insurance as a method of ensuring of implementation of loan obligations are determined. The definition of a contract on insurance of liability of a borrower for breach of conditions of repayment. The author distinguishes between a contract on insurance of liability of a borrower and a contract of insurance of risk of default of loan

Key words: insurance contract, loan contract, unnamed methods of ensuring of implementation of obligations, insurance of liability, insurance of loan risks, creditor, borrower.

